

УДК 159.922

© М. О. Гутиря, М. М. Кононова, 2021

orcid.org/0000-0001-6189-5029

orcid.org/0000-0002-2994-6866

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2021.2.239959>

ГУТИРЯ Маргарита Олександрівна

аспірантка кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

КОНОНОВА Марина Миколаївна

доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного

університету імені В. Г. Короленка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ, ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ КРИЗУ ФАХОВОЇ ГОТОВНОСТІ

Статтю присвячено проблемі особливостей професійної самоактуалізації студентів-психологів, які переживають кризу фахової готовності. Розглянуто визначення терміну самоактуалізація та професійна самоактуалізація у наукових працях вітчизняних, російських та зарубіжних вчених. Зокрема, визначено професійну самоактуалізацію як складний багаторівневий феномен, процес направленої активності на прогрес у власному професійному розвитку, що зумовлений розкриттям власного професійного потенціалу. Висвітлено три підходи до вивчення самоактуалізації у професійній сфері: суб'єктно-діяльнісний, де професійна діяльність є головним підґрунтям для самоактуалізації особистості, через складнощі та внутрішні суперечності; особистісно-розвиваючий, де професійна самоактуалізація приводить до результату глибинних внутрішніх змін і формує і професійної зрілості; акмеологічний, в якому професійна само актуалізація – це досягнення найвищого рівня професіоналізму, професійної та особистісної зрілості ("акме"). Проаналізовано поняття кризи фахової готовності та особливості проживання кризи студентами психологами. Зазначено, що рівень переживань кризи фахової готовності є найбільш інтенсивним серед інших нормативних криз фахового навчання. Висвітлено особливості розгортання кризи: суперечливість між усвідомленням початку професійної діяльності та водночас недостатньою готовністю. Визначено внутрішньо-особистісний конфлікт між мотиваціями навчання та професійною мотивацією. Розглянуто ряд особливостей

професійної самоактуалізації студентів-психологів та їх взаємозв'язок з проживанням кризи фахової готовності.

Ключові слова: самоактуалізація особистості, професійна самоактуалізація, криза фахової готовності, криза фахового навчання, професійний розвиток, студенти-психологи.

Постановка проблеми. Кожна людина народжується зі своїм особистим потенціалом, який у процесі життєдіяльності може бути реалізованим та принести людині відчуття наповненості власного життя, почуття щастя. Шанс на успіх підсилюється власними здібностями та навичками, здобутими у певній діяльності. Досить важливо, щоб діяльність спрямовувала індивіда на розвиток тих якостей, які співвідносяться з його особистим потенціалом. Саме така дотичність дозволяє людині відчути максимальну реалізацію особистих можливостей. Важливо звернути увагу на відносини індивідуальність-соціум, де самоактуалізація виступає можливістю вираження індивідуальності особистості у її навичках, вміннях, знаннях, творчому продукті діяльності, певних емоційних реакціях та почуттях. Самоактуалізація дозволяє індивіду зробити власний і неповторний внесок в суспільство. Водночас для суспільства самоактуалізація особистості постає інструментом його урізноманітнення, покращення з одного боку, з іншого – можливо, саме суспільство інколи будує рамки для самоактуалізації особистості.

Професія як сфера прояву особистості наразі є валовою часткою у прагненні реалізувати себе, а отже, і у власній самоактуалізації. Професія стає способом надбання власного образу Я, частиною ідентифікації особистості. Професійна діяльність – поле для постановки та досягнення цілей, «пошуку себе», присвоєння нової професійної ролі; поле для творчості та реалізації власних смислів та цінностей. Виходячи з цього, рівень професійної самоактуалізації можна вважати важливою складовою у самосприйнятті суб'єкта.

Особистість у ході свого розвитку неодноразово зіштовхується з різними нормативними кризами, у тому числі й з кризою фахової готовності, яка яскраво виражена у студентів останнього курсу (випускного курсу), які вже знаходяться за крок до офіційного визнання їх як дипломованих спеціалістів. На даному етапі особистість вже активно розпочинає професій-

ну самоактуалізацію в обраній діяльності, адже навчання у ЗВО передбачає фокус в обраній професії та розвиток необхідних навичок для успішного опанування нею.

Випускний курс університету супроводжується значними переживаннями для студентів, пов'язаними як і з закінченням навчання (оцінкою їх узагальнених знань), занепокоєнням власним майбутнім (місцем роботи) так і з оцінкою себе як молодого спеціаліста (у тому числі й свого рівня самоактуалізації). У даній статті ми сфокусуємось на теоретико-методологічному аналізі особливостей професійної самоактуалізації в період переживання кризи фахової готовності майбутніх психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію самоактуалізації та професійної самоактуалізації у вітчизняному просторі досліджували і розвивають такі вчені, як: С. Д. Максименко, Г. О. Балл, В. О. Моляко, Д. О. Шутько, В. О. Татенко, Ю. В. Рутько, Є. В. Селезньова, О. С. Анісімов, М. Г. Ткалич та інші. Серед представників російської психології дана тема вивчалася К. О. Абульхановою-Славською, О. Г. Асмоловим, Б. Г. Ананьєвим, А. О. Реан, Б. С. Братусем, О. М. Леонтьєвим, Д. О. Леонтьєвим, С. Л. Рубінштейн та іншими. Зарубіжні вчені також зробили вагомий внесок у вивчення даної проблематики: А. Маслоу, К. Юнг, К. Роджерс, К. Хоні, В. Франкл та інші.

Особливості кризи фахової готовності вивчали наступні вітчизняні вчені: Е. Е. Симанюк, О. А. Столярчук, Л. Г. Подоляк, В. В. Мосійчук, В. І. Юрченко. В їхніх дослідженнях більшою мірою зверталася увага на емоційний стан студентів під час кризи, розглядалася динаміка проходження нормативних криз навчання студентів та психологічні особливості переживання кризи фахової готовності. Серед російських вчених дану тему вивчали: Ю. П. Поваренков, Л. С. Виготський, К. О. Абульханова-Славська, О. М. Леонтьєв, І. В. Дубровіна та інші. В цілому російськими вченими була розглянута криза фахової готовності у контексті загального розуміння поняття кризи особистості, а також у розрізі проходження кризи суб'єктом праці.

Особливості професійної самоактуалізації студентів при переживанні кризи фахової готовності наразі залишаються теоретично та емпірично невивченими.

Мета статті: визначити особливості професійної самоактуалізації студентів-психологів, які переживають кризу фахової готовності у контексті психологічних підходів до самоактуалізації.

Виходячи з даної мети нами було поставлено ряд **завдань:**

- 1) проаналізувати основні теорії самоактуалізації та досліджень професійної самоактуалізації вітчизняних та зарубіжних учених;
- 2) розглянути поняття кризи фахової готовності у роботах науковців;
- 3) виявити особливості професійної самоактуалізації студентів-психологів, які переживають кризу фахової готовності.

Вклад основного матеріалу дослідження.

Самоактуалізація як науковий термін вперше був використаний у працях К. Гольдштейна. В першу чергу, він наголошував на тому, що самоактуалізація виступає основним мотивом для особистісного і професійного розвитку, самовдосконалення та проявів творчого потенціалу особистості. У науковій літературі самоактуалізація розглядається як прагнення особистості максимально реалізувати власний потенціал та можливості (Рутина, 2016).

Не дивлячись на те, що теорія самоактуалізації розглядалася багатьма науковцями, найвагоміші внески в дослідження самоактуалізації було внесено зроблено зарубіжними вченими А. Маслоу та К. Роджерсом. А. Маслоу у своїй концепції застосовує термін «самоактуалізація» для визначення особистості як унікальної та відкритої системи, що постійно саморозвивається. Центральну позицію в концепції самоактуалізації займає вміння виявляти, відкривати індивідуальний потенціал особистості та здатність самостійно знаходити шляхи й способи свого унікального зростання. За теорією А. Маслоу, потреба в самовираженні, а отже і в самореалізації виникає у людини після забезпечення базового рівня потреб. Пізніше, А. Маслоу у своїй теорії дійшов до протилежної думки, приводячи в прикладі геніїв-творців, які виявляли максимальну внутрішню потребу самоактуалізації своїх вмінь, навіть при незадоволенні базових потреб (Маслоу, 1999).

За К. Роджерсом, тенденція актуалізації – це основний мотив у регуляції поведінки людини. У кожній людині

закладено бажання розвивати власні здібності та свою особистість. І у результаті, через розкриття власного потенціалу, стати повноцінно функціонуючою особистістю.

Аналізуючи наукову літературу з проблеми професійної самоактуалізації, можна виділити три основні підходи до вивчення даного поняття (Шутько, 2014):

- Суб'єктно-діяльнісний (К. О. Абульханова-Славська, Б. А. Ясько, Б. Г. Ананьєв, І. В. Толкунова, О. І. Артемова, Н. В. Самоукіна, Є. В. Галажинський, З. І. Рябікіна, Н. М. Казієва, Є. А. Максимова, В. Є. Клочко, Л. М. Ожигова, С. І. Кудінов).

- Особистісно-розвивальний (Г. О. Балл, І. Г. Юркова, Н. М. Дідик, Л. М. Карамушка, О. П. Щотка, С. Д. Максименко, І. Є. Реуцька, В. О. Татенко, В. Є. Чудновський, М. К. Худишева, В. О. Моляко, В. П. Зінченко, М. Г. Ткалич).

- Акмеологічний (В. С. Агапов, Л. Б. Шнейдер, А. О. Деркач, В. Г. Зазикін, А. О. Ткаченко, А. О. Реан, Д. І. Фельдштейн).

З позиції *суб'єктно-діялісного підходу*, головною ідеєю професійної самоактуалізації є та роль, яку відіграє особистість, взаємодіючи з умовами її діяльності. На думку Б. Г. Ананьєва, людина є суб'єктом діяльності, що є частиною її життєвого циклу. Важливо зазначити, що не тільки через «м'які» навички/якості, людина стає суб'єктом діяльності, а й завдяки «твердим» навичкам. Проте саме особистісні навички виступають необхідною умовою для становлення особистості як суб'єкта праці (Ананьєв, 1980).

За К. О. Абульхановою-Славською здатність індивіда співвідносити та оцінювати свої можливості щодо об'єктивних задач, умов та вимог і є необхідною вимогою для професійної самоактуалізації (Абульханова-Славська, 1991). Саме в процесі діяльності відбувається реалізація життєвої позиції через життєву стратегію. І. В. Толкунова зазначає, що у процесі самоактуалізації відіграють роль не лише внутрішні (особистісні) фактори, а й зовнішні (ситуаційні) фактори. Деякі вчені розглядають професійну діяльність з точки зору життєво-смыслових орієнтацій. Є. А. Максимова зауважує, що професійна діяльність може бути для людей сенсом життя, бути важливим чи периферійним компонентом життя людини. Тому так чи інакше професійна самоактуалізація є вагомою частиною самоактуалізації особистості.

Отже, у суб'єктно-діяльнісному підході професійна діяльність займає центральне місце та має у собі доволі родюче підґрунтя для самоактуалізації особистості. Протягом професійного розвитку, на думку авторів, особистість зіштовхується із рядом труднощів, що і зумовлюють її рух до самоактуалізації. Активність особистості та навички саморегуляції є факторами, що зумовлюють підвищення рівня професійної саморегуляції. Формування життєвої стратегії більшою мірою регулюється впливом мотиваційної сфери, яка також зазнає змін (орієнтована на досягнення професійних цілей).

Науковці-прихильники *особистісно-розвивального підходу* в основу професійної самоактуалізації покладають процес постійного розвитку особистості та постійних глибинних змін характеристик індивідууму. М. К. Худишева вважає, що професійна самоактуалізація може бути співвіднесена з поняттям власної спроможності людини як професіонала. Це поняття автор пропонує вимірювати у реалізованості професійних потреб, що залежить від зовнішніх і внутрішніх ресурсів особистості.

Таким чином, суб'єктно-розвиваючий підхід добре відображає якісне уявлення розвитку професійної самоактуалізації. Даний підхід враховує зміст професійної діяльності, розглядає роль особистості у власних професійних досягненнях, що дає змогу досліджувати професійний розвиток особистості.

Основою *акмеологічного підходу* є самореалізація у професійній діяльності, через досягнення найвищого ступеня розвитку особистості, діяльнісної та особистісної зрілості – професійного «акме». Акмеологія як наука орієнтована на максимально можливий особистісно-професійний розвиток особистості, тому в даному підході звертається увага на необхідність високого рівня професіоналізму, професійних успіхів, що досягаються внаслідок професійної взаємодії, саморозвитку та професійної діяльності. Одним з головних понять напрямку є самотрансценденція («вихід за межі свого Я»), тобто орієнтація у зворотному напрямку від власного Я. Це може бути орієнтація на професійну чи соціальну діяльність. Тільки досягнувши симбіозу між самоактуалізацією та самотрансценденцією особистість може вважатися зрілою.

Отже, для досягнення професійного «акме» особистість має бути зрілою, такою, яка успішно перетворює самоактуалізацію у трансценденцію, що має проявлятися у професійній діяльності. У даному підході основною умовою і фактором самоактуалізації у професійній сфері є зрілість особистості.

Таким чином, професійна самоактуалізація особистості – внутрішній процес особистості, що відрізняється своєю складністю та багаторівневістю, направлений на прогресивний професійний розвиток, внаслідок розкриття власного професійного потенціалу. Професійна самоактуалізація дає можливість особистості досягнути найвищого рівня розвитку – професійного «акме».

Співвідносячи проаналізовану інформацію з віком вибраної категорії вибірки (студенти випускного курсу), вже зараз можна зауважити уразливість третього підходу – акмеологічного. Адже, в такому віці майже неможливо досягти високого рівня професіоналізму, що ускладнює для нас аналіз через цю призму. Більшою мірою в аналізі особливостей професійної самоактуалізації студентів ми будемо спиратися на суб'єктивно-діяльнісний та особистісно-розвиваючий підхід.

Аналізуючи теоретико-методологічні матеріали з приводу кризи фахової готовності, хочеться відзначити її виразність та глибину на тлі інших криз фахового навчання. Попередня професійна криза – криза апробації, зазвичай супроводжується зниженням самооцінки студента та одночасно підвищенням саморефлексивності щодо власних професійних компетентностей, необхідних якостей та вмінь. Але під час практики (власне апробації) студент може зіштовхнутися і з кризою фахової готовності. О. А. Столярчук детермінує кризу фахової готовності у загостренні супротивності між усвідомленням наближення початку професійної кар'єри (почуття невизначеності, страху, безпорадності) та недостатньо внутрішньо сформованою готовністю до цього (Столярчук, 2011). У такому випадку можемо говорити про розгортання внутрішнього конфлікту між навчальною мотивацією (студент все ще має навчатися) та професійною мотивацією (тривога, що до майбутньої роботи: пошуку, місця, власних компетенцій). Випускник досить часто ставиться з негативом до майбутнього після отримання документа про завершення освіти. Думки супроводжуються страхами, що до складнощів пошуку робочого місця, тривогами не знайти роботу за спеціалізацією чи

необхідність працювати не за фахом, через низьку зарплатню. В. В. Мосійчуком зазначається, що дана криза властива більше студентам 4 курсу, але на нашу думку криза в такій же мірі може проявлятися у магістрантів 1 чи 2 курсів навчання, залежно від того, який освітньо-кваліфікаційний рівень навчання обирає для себе студент як завершальний (бакалаврат чи магістратуру) (Мосійчук, 2014).

На нашу думку, деякі студенти-психологи зовсім не переживають кризу апробації, а відразу зіштовхуються з кризою фахової готовності, проживаючи додаткову фрустрацію через неусвідомлення власного рівня компетентності для професії психолога.

Науковими дослідженнями емпірично доведено, що найбільш яскравими проявами кризи фахової готовності є почуття професійної фрустрованості та негативний емоційний супровід: страх, тривога, нудьга та гнів (Столярчук, 2020). У своєму дослідженні В. В. Мосійчук виявив наявність деструктивного переживання кризи фахової готовності у третини випускників-психологів, що може значною мірою вплинути на професійну мотивацію та ускладнити учбово-професійну самореалізацію (Мосійчук, 2014).

Частково пом'якшити кризу фахової готовності, на нашу думку, може власна активність особистості, те що можна назвати складовою професійної самоактуалізації (за суб'єктно-діяльнісним підходом). Професійна активність студента-психолога може проявлятися у бажанні додатково брати участь у тематичних форумах, конференціях, тренінгах, молодіжних ініціативах, міжнародних мобільностях та творчих проектах. Досить важливим для студента-психолога є досвід проходження психологічних груп, особистої психокорекції та психотерапії, що водночас дає змогу краще зрозуміти свої сильні сторони, а з іншого – дозволяє доторкнутися ще до одного варіанту професійної самореалізації психолога.

Таким чином, бачимо певний взаємозв'язок між рівнем професійної самоактуалізації студента, та тим, наскільки деструктивно буде переживатися криза фахової готовності. Можемо припустити, що рання включеність майбутнього психолога у практичну професійну діяльність може зменшити рівень фрустрованості та зменшити інтенсивність переживання негативних емоцій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Проаналізувавши теоретико-методологічний матеріал та емпіричні дані можемо зробити висновок, що професійна самоактуалізація особистості – це внутрішній процес особистості, що відрізняється своєю складністю та багаторівневістю, направлений на прогресивний професійний розвиток внаслідок розкриття власного професійного потенціалу. Професійна самоактуалізація як процес відрізняється своєю активністю та направленістю на прогрес у власному професійному розвитку. Під час переживання кризи фахової готовності студенти-психологи, що мають недостатній рівень розвитку професійної самоактуалізації, можуть переживати кризу більш деструктивно, що своєю чергою буде вливати й на подальшу професійну мотивацію. Отже, існує певний взаємозв'язок між розглянутими феноменами. Надалі, перспективою дослідження вбачаємо емпіричну перевірку гіпотези про взаємозв'язок рівня професійної самоактуалізації та особливостей переживання кризи фахової готовності студентами-психологами. А саме: чим вище рівень самоактуалізації, тим меншою є інтенсивність переживання кризи фахової готовності. Також перспективою дослідження є вивчення чинників професійної самоактуалізації студентів психологів, які переживають кризу фахової готовності.

Список використаних джерел

- Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
- Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды. В 2-х т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1980. 232 с.
- Маслоу А. Мотивация и личность. СПб. : Евразия, 1999. 478 с.
- Мосійчук В. В. Нормативна криза фахової готовності: психологічні особливості переживання. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. 2014. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158931/158179>.
- Роджерс К. Клиентцентрированная терапия. Москва : Рефл-бук, 1997. 320 с.
- Рутиня Ю. В. Професійна самоактуалізація особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2016. № 45. С. 66–71.
- Столярчук О. А., Коханова О. П. Роль особистісного потенціалу в переживанні студентами криз професійного навчання. *Збірник*

статей VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції «Актуальні проблеми практичної психології». 2020. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1174/1/O_Stolyarchuk_POTP_2_IPSP.pdf

- Столярчук О. А. Формування конструктивної стратегії переживання кризи фахової готовності майбутніми учителями. *Збірник наук. праць / Педагогічний ін-т Київського ун-ту імені Бориса Грінченка, Ін-т психології і соціальної педагогіки Київського ун-ту імені Бориса Грінченка*. 2011. Вип. 6. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_6
- Шутько Д. О. Теоретичні підходи до вивчення проблеми професійної самоактуалізації особистості. *Проблеми сучасної психології* : Зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2014. № 24. С. 752–762.

References

- Abul'hanova-Slavskaja, K. A. (1991). *Strategija zhizni [The strategy of life]*. Moskva: Mysl' [in Russian].
- Anan'ev, B.G. (1980). *Izbrannye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]*. T.1. Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Maslou, A. (1999). *Motivacija i lichnost' [Motivation and personality]*. SPb. : Evrazija [in Russian].
- Mosiichuk, V. V. Normatyvna kryza fahovoi hotovnosti: psykholohichni osoblyvosti perezhyvannia [Normative crisis of the professional preparedness: psychological features of the feeling]. *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohiiienka, Instytutu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy*. 2014. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158931/158179> [in Ukrainian].
- Rodzher, K. (1997). *Klientcentrirovannaja terapija [Client-centered psychotherapy]*. Moskva: Refl-buk [in Russian].
- RutynaYu. V. (2016). Profesiina samoaktualizatsiya osobystosti [Professional self-actualization of the individual]. *Actualni problemy psykholohii [Topical problems of psychology]*, 45, 66-71[in Ukrainian].
- Stoliarchuk, O. A. (2011). Formuvannia konstruktyvnoii stratehii perezhyvannia krysy fahovoi hotovnosti maibutnimy vchyteliamy [Formation of a constructive strategy for experiencing a crisis of professional readiness by future teachers]. *Sbirnyk nauk. Prats, 6* [in Ukrainian].
- Stoliarchuk, O. A. (2020). Rol' osobystisnoho potentsialu v perezhivanni studentamy krysu profesiinoho navchannia [The role of personal potential in students' experience of professional studying crises]. *Sbirnyk statei VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii "Aktualni problemy praktychnoi psykholohii"*.

Retrieved from
https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1174/1/O_Stolyarchuk_POTP_2_IPSP.pdf [in Ukrainian].

Shutko, D. O. (2014). Teoretychni pidhody do vyvchennia problemy profesiinoi samoaktualizatsii osobystosti [Theoretical approaches to the study of the problem of professional self-actualization of the individual]. *Problemy suchasnoi psyholohii. Sbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukrainy*, 24 [in Ukrainian]

M. Hutryya, M. Kononova

THE PECULIARITIES OF PROFESSIONAL SELF-ACTUALIZATION OF STUDENTS-PSYCHOLOGISTS WHO EXPERIENCING THE CRISIS OF PROFESSIONAL READINESS

The article is devoted to the problem of features of professional self-actualization of students-psychologists living in crisis of professional readiness. The definition of the term self-actualization and professional self-actualization among the works of domestic, Russian and foreign scientists is considered. In particular, professional self-actualization is defined as a complex multilevel phenomenon, a process of directed activity aimed at progress in one's own professional development, which is conditioned by the disclosure of one's own professional potential. Three approaches to the study of self-actualization in the professional sphere are highlighted: subject-activity, where professional activity is the main basis for self-actualization of the individual, due to difficulties and internal contradictions; personal development, where professional self-actualization leads to profound internal changes and forms and professional maturity; acmeological, in which professional self-actualization is the achievement of the highest level of professionalism, professional and personal maturity ("acme"). The concept of crisis of professional readiness and features of living of crisis by psychology students are analyzed. It is noted that the level of experiences of the crisis of professional readiness is the most intense among other normative crises of professional training. The peculiarities of the crisis development are highlighted: the contradiction between the awareness of the beginning of professional activity and at the same time the lack of readiness. The intra-personal conflict between learning motivations and professional motivation is determined. A number of features of professional self-actualization of students-psychologists and their interrelation with the crisis of professional readiness are considered.

Keywords: *self-actualization, professional self-actualization, crisis of professional readiness, crisis of professional study, professional development, students-psychologists.*

Надійшла до редакції 12.07.2021 р.